

EMOCIONALNI ODNOS DŽEZ MUZIČARA PREMA SOPSTVENOJ PROFESIJI I VLASTITOM STVARALAŠTVU U STAROSTI*¹

Apstrakt: Jedan od ciljeva terenskog istraživanja strategija delovanja džez muzičara, kontinuirano sprovedenog putem dubinskih intervjuva od 2012. godine u Beogradu, jeste i proučavanje njihovog emocionalnog doživljaja sopstvene profesije i vlastitog stvaralaštva u poznijoj dobi. Procena koju iznose džez muzičari jeste da u Beogradu trenutno ovu vrstu muzike aktivno svira njih pedeset do sto, pri čemu se u statusu penzionera nalazi njih desetak. Upravo narativi potonjih poslužili su za sagledavanje odnosa starije generacije džezera prema ograničenjima koja pred njih postavlja *starost* kada se ona razume kao društveni konstrukt. Međutim, ono što je za ovu profesionalnu grupu karakteristično jeste i to da, u najvećem broju slučajeva, ne važe društvena ograničenja koja se uobičajeno postavljaju pred pojedince koji formalno izlaze iz aktivne sfere rada. Suprotno tome, sagovornici u prvi plan stavljaju doživljaje sreće i zadovoljstva, koji proističu iz činjenice da im je „dozvoljeno” da rade i stvaraju u starosti. Na prisustvo ovih doživljaja dodatno utiču kontinuirano nestabilna socioekonomska situacija na srpskoj džez sceni sa jedne strane, ali i svest o tome da su zbog specifičnosti poziva u privilegovanoj poziciji da, pored sticanja dodatnih prihoda, ispolje vlastitu kreativnost i očuvaju socijalne veze. Sve navedeno, za rezultat ima očuvanje *kvaliteta života* koji je kod starih ljudi u posebnom riziku od opadanja.

Ključne reči: džez muzičari, sreća, zadovoljstvo, starost, kvalitet života

* ljmilosa@f.bg.ac.rs

** Članak je rezultat rada na projektu *Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035) koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

1 Rad je predstavljen na međunarodnom naučnom skupu “Emotions, Senses and Affect in the Context of Southeast Europe” koji je organizovala *International Association for Southeast European Anthropology* (InASEA), u periodu od 27. do 30. septembra 2018. godine, u Zadru, Republika Hrvatska. Ovaj tekst predstavlja srpsku verziju celine saopštenja sa skupa.

Uvod

Višegodišnje istraživanje strategija delovanja džez muzičara, koje u Beogradu kontinuirano traje od 2012. godine, kao jedan od ciljeva postavilo je i proučavanje njihovog emocionalnog doživljaja profesije i vlastitog stvaralaštva. Emocionalni faktori, kao što će biti pokazano, snažno utiču na profesionalne, ali i lične, izbore koje prave džez muzičari pored faktora kojima se često posvećuje najviše pažnje poput socioekonomskih. Razumevanje sadejstva ovih faktora, poslužiće, tako, pružanju kompletnijeg uvida u strategije delovanja koje, u najopštijem smislu, za cilj mogu imati: prevazilaženje neke nepovoljne situacije ili poboljšanje aktuelnog stanja. Međutim, kako su u fokusu priloga stariji pripadnici ove profesionalne grupe, biće moguće pokazati i to kako određene strategije delovanja imaju za cilj da pojedina stanja, koja su u ranijim fazama njihovog života mogla biti procenjavana čak i kao nepovoljna, danas bivaju prevedena u red onih čije se maksimalno produženje priželjkuje.

Ukratko, „kada ljudi rešavaju problem, oni konstruišu strategije delovanja – dosledne (ali ne stalne ili bezuslovne) načine uređivanja delovanja kroz vreme” (Laz 1998, 102) pri čemu valja imati na umu da one mogu varirati i u zavisnosti od dobi u kojoj se nalaze pojedinci, a koje bi trebalo shvatiti i kao aktivne, ponekad vešte korisnike kulture koju promatramo (Swidler 1986, 277). Drugim rečima, šta je to što je starijim džez muzičarima dostupno i *dozvoljeno* da koriste kao vlastitu prednost u odnosu na većinu pripadnika starije populacije s ciljem postizanja ili (kod starije populacije još važnije) očuvanja željenog *kvaliteta života*, među ključnim je pitanjima na koja ovaj prilog nastoji da odgovori.

Profil ispitanika

Građa na osnovu koje će biti predstavljeni pojedini rezultati istraživanja, dobijena je putem dubinskih intervjuva sa džez muzičarima koji su kraći ili duži niz godina u statusu penzionera. Ovaj status, koji je i jedan od pokazatelja procesa profesionalizacije džeza u Srbiji ali i toga da je *starost* društveni konstrukt (o potonjem više u Milosavljević 2014), pojedini informanti stekli su nakon završetka radnog veka u nekoj od institucija u kojima se svira ili izučava džez. Ovakav način sticanja statusa penzionera, karakističan je, najpre, za muškarce koji su učestvovali u istraživanju. Za žene, njih dve, koje su ujedno i jedini vokali, specifično je to da u invalidsku penziju odlaze u pedesetim godinama života kao samostalne umetnice koje su ovaj status ostvarile preko *Udruženja muzičara džeza, zabavne i rok muzike*².

2 Prvobitno ustanovljeno kao *Udruženje muzičara džeza* 1953. godine.

Broj aktivnih starijih muzičara kreće se oko njih deset s tim da broj ispitanika valja razumeti u svetlu podatka da informanti procenjuju da je u Beogradu aktivno između pedeset i sto džeza muzičara, od najmlađe do najstarije dobi. Za ovaj prilog, međutim, od značaja su bili podaci dobijeni od potonjih koji se, dalje, mogu podeliti u dve kategorije: stalno svirački ili pevački aktivne muzičare ili one koji nastupaju u pojedinim prilikama s tim da su nakon penzionisanja neko vreme bili aktivni u svom poslu zbog čega su i njihova iskustva bila od značaja za ovo istraživanje.

Kao poslednju važnu napomenu, valja istaći i to da ispitanici, mahom, navode podatak o zdravstvenom stanju koje je usled biološkog procesa starenja, ali i profesionalnih deformacija i oštećenja, narušeno ali ga i dalje procenjuju kao dobro ili zadovoljavajuće i često bolje u poređenju sa ljudima iste dobi koji više nisu radno aktivni bez obzira na to kojoj su profesiji ranije pripadali. Revitalizujuća i terapijska snaga rada, koja je u tesnoj vezi sa kreativnim ispoljavanjem, kao što će biti pokazano, tako, dolazi do punog izražaja.

Primeri preimućstva

I pored toga što ispitanici navode i negativne aspekte vezane sa starost i starenje, ovaj prilog, međutim, fokusiran je na pojedina preimućstva koja ispitanici verbalizuju u odnosu na pripadnike iste generacije ili, pak, na ranije faze života. Postojanje različito vrednovanih aspekata života, kada njihova varijacija zavisi i od dobi u kojoj se vrednuju ali i od pripadanja određenoj profesionalnoj grupi, upućuje i na potrebu preispitivanja doživljaja *kvaliteta života* starijih pripadnika društva. U najopštijem smislu, istraživanja kvalitet života uključuju različite aspekte, kao što su: društveni aspekti, aspekti okruženja, strukturalni aspekti i aspekti povezani sa zdravljem (Walker and Mollenkopf 2007, 3). Oni, zato, ostaju da važe i u ovom istraživanju s tim da je naglasak stavljen na subjektivnu evaluaciju, koju pružaju informanti, a koja upućuje na to da u krajnjem skorcu pozitivno ocenjuju vlastiti kvalitet života, napre, zbog toga što su i dalje muzički tj. radno aktivni što im, sledstveno, dozvoljava zadovoljenje čitavog niza potreba. Ovakav antropološki ugao posmatranja kvaliteta života, kao vrste samoprocene, diktiran je i činjenicom „da ne postoji saglasnost o tome kako definisati i meriti kvalitet života” kao i time da „ne postoji teorija kvaliteta života u starosti”, nego da „u praksi, on operiše kao konstrukt na meta nivou, koji obuhvata različite dimenzije života pojedinca” (isti 2007, 5); što će biti pokazano i ovim prilogom koji u prvi plan stavlja doživljaj: sreće, zadovoljstva, ispunjenosti i nezavisnosti u različitim pogledima, ispred doživljaja neizvesnosti, straha i nezadovoljstva koji, paralelno, postoje u iskazima ispitanika, ali kojima ispitanici namenjuju sekundarni značaj u odnosu na okolnosti koje definišu kao prednosti.

Na ovom mestu, važno je naglasiti i to da se „poreklo kvaliteta života u starosti često razlikuje između različitih grupa starijih ljudi” (Mollenkopf and Walker 2007, 247), pa i među različitim profesionalnim grupama. Najvažnija prednost koju ističu intervjuisani džez muzičari, u odnosu na većinu drugih profesionalnih grupa, jeste u tome što gotovo neometano mogu nastaviti kreativno izražavanje kroz profesiju i nakon formalnog penzionisanja. Ovaj potencijal može biti ugrožen nemanjem posla ili urušenim psihofizičkim zdravljem, što kod ispitanika nije slučaj. Suprotno tome, njihovo ranije prisustvo na džez sceni, visoka motivacija i sposobnost da odgovore profesionalnim zahtevima, omogućavaju im da rade i kada obim posla, usled nepovoljne socioekonomske situacije koja se u višedecenijskom sledu odražava i na džez scenu, nije naročito veliki. Tako, dodatna primanja, u kombinaciji sa penzijom kao jednim sigurnim primanjem u Srbiji, informantima osiguravaju i ekonomsku nezavisnost – preimućstvo kojem namenjuju značajnu ulogu u životu, pored stvaralačkog. Potvrdu tome moguće je naći u iskazima većeg broja ispitanika, ali je značaj dopunskih primanja svakako najveći u slučaju invalidskih penzionera čije su penzije najmanje tj. kada se o dodatnom honoraru govori kao o sredstvu preživljavanja: „Mi svi imamo jako male penzije. Do 30.000 dinara... i kada dodate još dvadesetak hiljada mesečno, kao jedinka možete preživeti, skromno. Mi na drugo nismo ni navikli”. Ovi navodi, dalje, i pored toga što se na osnovu podataka o visini penzije ili honorara ne može vršiti ukupna procena ekonomske situacije ispitanika³, što bi i prevazilazilo ciljeve ovog istraživanja, postaju važni i zbog činjenice da govore o tendenciji da se lična evaluacija finansijske situacije pojedinca vrši na osnovu dva (vezana) primanja: (sigurne) penzije i (promenljivog⁴) honorara, koji funkcionišu kao celoviti iznos. Međutim, kada je reč o pomenutim primanjima, pored toga što od njih mogu da žive na način koji procenjuju ili kao zadovoljavajuć ili, pak, bolji od onog koji bi imali samo uz penziju, ispitanici na direktan ili indirektan način ukazuju i na to da novac nije samo sredstvo plaćanja, nego i mera dostojanstva i pokazatelj njihove korisnosti kao važnih izvora osećaja zadovoljstva vlastitim životom. Ili, rečima jednog od ispitanika dok govori o sprezi stvaralačkog i egzistencijalnog:

Našao sam spas u kvintetu i tačno znam koji program želim da sviram. Našao sam ono što mi je najlepše... i da mogu da budem zadovoljan i svirački, da publika bude zadovoljna i da mogu malo, eventualno, da egzistiram. Ovaj egzistencijalni deo vam da malo samopouzdanja. Lepše se osećam.

Ako nisam zadovoljan i ako razmišljam kako ću da preživim, ja tačno osećam da mi palice ne leže kako treba. Psiha utiče na fiziku... Koliko puta me je izvadio bubanj – psihološki. Kada vidim da sam totalschaden, što kažu Nemci, sednem za bubanj, odradim jedan sat i vratim samopouzdanje i odmah se drugačije osećam.

3 Koja bi, dalje, vodila analizi ekonomskih izvora u proceni date ekonomske situacije starih ljudi, pri čemu ekonomski izvori, u najkraćem, uključuju sve tokove primanja, uštedevinu, finansijske kao i sve opipljive prednosti koje mogu biti iskorišćene za sticanje prihoda (Smeeding prema Weidekamp-Maicher and Naegele 2007, 67), poput rentiranja, primera radi.

4 I u smisli njegove visine, ali i učestalosti, kao i potencijalnog gubitka.

Na liniji izdvojenog narativa, nalazi se i sledeći:

Meni taj novac donosi zadovoljstvo, ali znate li koliko sam srećna, koliko se ja napunim nekom lepom energijom... Ja zažmurim i otpevam neke lepe balade koje se meni dopadaju, pa otpevam neki šlager... Bez toga bih brzo nestala. Za mene to jeste revitalizujuća snaga. Bez toga bih se, verovatno, brzo razbolela od neke bolesti... Ja sam aktivna i neobična penzionerka. Neobična i za komšiluk...

Za mene, lično, mnogo znače nastupi i ako konobari prolaze i ako se jede, pije i zvecka čašama...

Ja to isuviše volim. To je moja duša, moje srce, moje sve.

Na ovom mestu, dakle, sticanje kroz rad i sam rad kao kreativno ispoljavanje valja razumeti kao prednosti koje dolaze iz istog izvora, ali koje imaju potpuno različitu prirodu. Radni aspekti bivaju, čak, i redefinisani pa tako immanentna nesigurnost džez muzičara u profesionalnom smislu, koja je prevashodno vezana za ugroženu poziciju frilensera⁵, postaje vrsta prednosti u starosti, najpre, kao deo iskustvenog kroz koji su razvili različite strategije delovanja u nepovoljnim okolnostima. Spremnost da se prilagode, pa i snalaze, ali i da, kako pojedini kažu, menadžerski deluju, deo su njihove profesionalne vitalnosti koja često nedostaje penzionerima koji su radni vek okončali u nekoj od profesija koje su podrazumevale tzv. sigurno radno mesto. Izuzetke čine one profesije koje podrazumevaju specifična i uvek potrebna znanja, dok u drugim sferama potreba za uposlenikom, najčešće, prestaje penzionisanjem zbog čega je ovaj prelaz težak, često i ugrožavajući za onog ko ga doživljava. Dvoje hrvatskih naučnika, stoga, sumirajući shvatanja većeg broja autora koji se bave prilagođavanjem pojedinca na period nakon penzionisanja, a koji „povezuju umirovljenje s povišenim stupnjem depresije, zdravstvenim problemima, smanjenjem dohotka i padom broja i kvaliteta društvenih kontakata” skreću pažnju na to da penzionisanje uključuje tranziciju koja može biti posmatrana ne samo kao promena u ulogama, nego i kao redefinisane pređašnjih uloga u karijeri i dodaju: „Budući da su karijerne uloge povezane s društvenim statusom, identitetom, moći i resursima, tu je životnu tranziciju moguće promatrati kao razdoblje potencijalne krize” (Bara i Podgorelec 2015, 64). Strategije za izlaženje na kraj s datim kriznim potencijalom mogu biti različite. Odrasle od njih moguće je registrovati i na razini samog jezika. Naime, upadljivo je to da penzioneri često sebe opisuju ili kao bivše pripadnike određene profesionalne grupe ili kao one koji joj i dalje pripadaju s tim da nisu radno aktivni (više u Milosavljević 2011, 146). Ono što se kod ove grupe ispitanika čini značajnim jeste to da sebe ne razumeju u kategoriji bivšeg džez muzičara, budući da oni to nastavljaju da budu; ili kao džez muzičara bez radnog i stvaralačkog ispoljavanja kada bi referisanje na profesiju bilo samo odraz zauvek prošlih vremena. Na ovaj način, ukratko, njihova identitetska odrednica ne biva suspendovana nego, suprotno tome, proširena novim statusom – statusom penzionera. Razlog

5 Poziciju koju je većina ispitanika imala priliku da iskusi.

tome moguće je, delimično, pronaći upravo u posedovanju specifičnog znanja i zadržavanja posebne uloge u društvu, koja je pored umetničke i zabavljačka⁶, između ostalih. Ovi faktori, intervjuisane muzičare nesumnjivo ostavljaju u delatnom prostoru i dopuštaju im da zadovolje i svoje stvaralačke potrebe, ali istovremeno potkopavaju i „mit o neproduktivnosti i neaktivnosti starih osoba” koji „nije utemeljen na činjenicama i dovodi do pogrešnih zaključaka oko produktivnih i kreativnih kapaciteta starijih ljudi” (Bara i Podgorelec 2015, 66). Sa druge strane, one koja se tiče ostarelog pojedinca u društvu tj. samih informanata, uže posmatranih, ovi faktori direktno utiču i na to da njihovo penzionisanje ne bude izjednačeno sa gubitkom. Iskaz jednog od ispitanika, koji je u vreme vođenja intervjuja imao sedamdeset godina, to jasno potvrđuje:

Meni taj odlazak nije značio nikakvu prekretnicu... Poslednjeg radnog dana sam isto svirao. U jednom trenutku mi je bilo malo... Znete, kada vam se stegne srce... Ipak, pošto sam izuzetno prisutan i u ovo vreme, ja ne osećam ništa loše... A znam i za kolege koje su se razbolele kada su se penzionisale. To je bio kraj u njihovoj glavi. Nisu znali šta će sa sobom. Izađu na ulicu i ne znaju gde će...

Kao kontrasti, takođe, mogu poslužiti iskazi koji su upućivali i na osećaj depriviranosti ispitanika činjenicom da u nekadašnje radne prostorije sada mogu da dođu samo kao gosti. Međutim, važnije od toga jeste da za njih prostor i dalje postoji. Nekadašnji, za većinu, paralelni radni prostor tj. klub, sada postaje ključno mesto u kojem se odvijaju za njih najvažnije aktivnosti. Sviranje u klubu, koje nosi i svoje zdravstvene i socijalne rizike (naročito kod najmlađih muzičara) za one koji dođu u pozniju dob, postaje mestom na kojem je informantima omogućeno, pored navedenog, i da očuvaju društvenu mrežu i protok za njih važnih informacija. Biti prisutan, kreativno se izražavati i stvarati, izvor su sreće koja je često jasno formulisana kroz navode, poput: „Ja sam srećan čovek jer mogu da radim šta želim – do kada ja to želim”; „Ja izgaram dok sviram. To je moje mesto i tu dam sve od sebe”; „Sviraću dok sam živ”. U odgovorima je bio primetan i već apostrofirani terapeutski aspekt sviranja, pa tako jedan ispitanik kaže: „Muzika i ljubav prema muzici mogu da pomognu čoveku i u najtežim trenucima. I sa te strane imam satisfakciju – da se bavim nečim što daje snagu za novo stvaranje, za opstajanje, za svrhu življenja”.

Ponekad se pozitivna emocionalna određenja prema profesiji i kreaciji mogu prepoznati i kroz poređenje sa prijateljima koji nisu nastavili da rade po penzionisanju ili sa kolegama, češće, kolegamicama koje su pripadale drugim muzičkim žanrovima. Prvi su, najčešće, opisivani kao „mrtvi ljudi koji su sami sebe otpisali”, dok su druge definisane, čak, i kao „jadnice” koje su izgubile glas ili koje više nisu dovoljno atraktivne da bi nastupale.

Poslednji iskaz vodi potrebi da se ukaže i na različite vrste starenja. Starenje kao proces tj. biološka datost svojstvena je svima s tim da kod informanata, zbog prirode posla, ima posebne zakonitosti. Pored toga što „postoji veoma mali

6 O tenziji na razini odnosa muzičar – publika, koji može sadržati i konflikt između umetničkog i zabavljačkog više u: Brand et al. 2012, 647.

broj istraživanja odnosa starenja i fizičkih problema među muzičarima” (Gembris et al. 2018, 3), jedno od njih⁷ skreće pažnju na to da će na muzički nastup najmanje dve trećine ispitanika, do pedesete godine života, uticati fizički problemi⁸ (isti 2018, 14). Uz fizičke probleme, često se nadovezuju i psihički, izazvani stresom. Kod džez muzičara se, pritom, u obzir uzimaju i faktori okruženja koji se, u poslednje vreme, najčešće dovode u vezu sa prekomernom upotrebom alkohola (više u Dobson 2015). Ovakva situacija detektovana je i u odgovorima starijih muškaraca koji su učestvovali u istraživanju a koji ističu ili da su prestali da piju ili da je pijenje, danas, daleko ređe i u njima prihvatljivim granicama. U suštini, kontinuitet fizičkog i psihičkog iscrpljivanja, uz prirodne procese starenja, ispitanike čine starim ljudima koji imaju telesna ograničenja, ali koja i dalje nisu ugrožavajuća u meri da ih odalje od njihove profesije. Tako jedan od njih, koji je otvoreno govorio i o uspehom lečenju od alkoholizma, kaže da više ne čuje dobro kada se govori, ali da čuje muziku. Jedna od sagovornica još je određenija:

Bude mi naporno fizički. Punite se i praznite. Bole me noge. Imam veštačke kukove. Boli me kičma. Ne vidim više kao što sam videla. Ne pamtim tekstove kao što sam pamtila. Sve je to propratna priča za ovu profesiju... Bogu hvala, glas me dobro služi.

Međutim, pored ove vrste starenja, za istraživanje je naročito bilo zanimljivo locirati društvene faktore koji su uticali da informanti iskuse svoju profesionalnu starost. Ovde je, u suštini, reč o svojevrsnom paradoksu budući da im je ona (profesionalna starost) nametana u ranijim etapama života i nekoliko decenija pre aktuelne faze, a koje su i dalje pripadale radno aktivnoj. Informanti, naime, navode, da postoji razlika u načinu na koji publika posmatra izvođače koji su na sceni u prvom planu, u odnosu na one u drugom. Tako, vokali i duvači najpre bivaju „potrošeni”, dok oni iza mogu duže da ostanu pred očima publike jer su, zapravo, manje vidljivi. U prilog tome ide i činjenica da je među informantima bilo najviše bubnjara, dok primer jedne od džez pevačica dobro ilustruje način na koji se procenjuju i tretiraju pevačice, ne nužno džez orijentacije. Ova sagovornica, trenutno u sedamdesetim godinama, osamdesetih godina prošlog veka odbila je poziv da peva tzv. novokomponovanu muziku i time praktično sebe izolovala na duži niz godina. Ovo odbijanje koincidiralo je sa još jednom okolnošću zbog koje se povukla i zbog koje procenjuje da je publika prema njoj bila brutalnija kada je bila mlađa:

To je naš mentalitet. Znete kakvi su ljudi. Kažu: „O, ona je već gotova. *Ostarela*. Došle su mlade devojke. Nemam ja ništa protiv ali ako je ovo umetnost čime se mi bavimo, onda ne bi trebalo tako da se gleda na to. Nažalost, na brdovitom Balkanu to je jednostavno tako. Ceo život sam provela u strahu, u strašnom strahu... Sada kad podvučem neke crte, ja se čudim i krstim kako sam ja, uopšte, opstala. Ja se i sada ježim od tog straha koji sam osećala od onoga kroz šta sam sve prošla.

7 Koje se odnosi na muzičare u orkestrima.

8 O vrstama profesionalnih poremećaja kod muzičara više u: Foxman and Burgel 2006, 309.

Ponudeni kompromis mogao je, dakle, produžiti njenu karijeru i finansijski je osigurati⁹ ali činjenica da se, kako kaže, tada nije „iskompromitovala“, dozvolila joj je da nastavi da peva džez u šezdesetim i sedamdesetim godinama kada više nije morala da bude i atraktivna zbog čega svoju aktuelnu situaciju opisuje kao happy end.

Opisana pozicija, iako ukazuje na ulogu pevačice, u lokalnim okvirima, nasleđenu iz sveta narodne muzike u kojem su značajke pripadajuće polju seksualnosti, pretpostavljeno, ispred talenta i vokalnih sposobnosti, međutim nije isključivo vezana za njega. Studije koje su se u američkim i britanskim razmerama ticale uloge, participacije i doživljaja džez pevačica otkrivaju isto. Naglašavaju, upravo, to da su žene pre sredine osamdesetih godina prošlog veka, uz nekoliko izuzetaka, „bile uvek građani druge klase u džezu, najmačo od svih umetnosti“ (Gourse 1995, 7). Džez je, zapravo, zadugo, bio prepoznat kao polje u kojem dominiraju muškarci, u kojem žene tradicionalno imaju ograničen pristup, često u ulogama pevačice i pijanistkinje (Wehr 2015, 1); što je moguće uočiti i na domaćem primeru koji podrazumeva lakše opstajanje žene u džezu u ulozi pevačice koja, pak, mora da zadovolji i izvesne vizuelne standarde. Njena starost, sa druge strane, čini se da je ovog *moranja* oslobađa.

Međutim, ono što se sviranju ili pevanju džeza, takođe, mora priznati jeste i to da nije primetna negativna evaluacija starijih izvođača bilo da procena dolazi od publike ili pak kolega koje im daju i izvesnu vrstu prednosti naglašavajući njihovo muzičko iskustvo. Da to, ipak, nije uvek bilo tako, ni tamo gde se smatra da je kolevka džeza, pokazuju stariji izvori. Tako Net Hentof, renomirani džez kritičar, svedok i hroničar važne etape istorije džeza, nekadašnji urednik magazina *DownBeat* (1953–1957) i *Jazz Review* (1958–1961) u čuvenoj knjizi *Džezerski život* 1961. godine o uslovima na prestižnom Njuport džez festivalu piše:

Posebna ironija u načinu na koji je festival eksploatisao starije svirače bila je da, iako je naveo svoje angažovanje starijih džezera kao dokaz da prepoznaje da džez ima istoriju koju treba poštovati, starijim sviračima nikada nije bilo omogućeno dovoljno vremena za probe ili dovoljno pažnje u planiranju pojavljivanja kako bi ljudi mogli da ih čuju u najboljem izdanju. (Hentof 20112, 109)

Očigledno da je bilo potrebno da ostari nekoliko generacija džez muzičara, u muzici koja je smatrana muzikom za mlade, da bi se klima promenila. Pojedini sagovornici konstatuju isto ali uz ocenu da se na *zapadu* mnogo više uvažavaju i vrednuju stariji umetnici, pa i džez umetnici. Ipak, oni ističu i to da nisu osetili direktnu diskriminaciju u čijoj bi pozadini bila njihova dob, nego da se i dalje među sobom dele na dobre i one koji to, u stvaralačkom smislu, nisu. Međutim, indirektna diskriminacije, kako je nazivaju, ima i to, najpre, kada su žene u pitanju o čemu govori i sledeći navod:

9 Što je, inače, bila česta strategija delovanja muškaraca koji su svirali džez.

Pre jedno dve godine idem ja u jedan džez klub uveče na posao i na nekoliko metara ispred mene dva mlada momka se dogovaraju gde će da provedu veče. Ja čujem šta pričaju, pošto idem iza njih. I naiđu na taj klub i jedan od njih kaže: „E, ajmo ovde. Ovde je odlično. Bio sam tu. Peva jedna baba, pa rastura. A, ovaj drugi kaže: „Ma, daj... Pusti me. ‘Ajmo na neko drugo mesto’. Oni su, ipak, ušli. Pratila sam ih jer sam se toliko smejala. I ostao je i onaj drugi koji je pružao otpor... Ima toga ali ne obraćam ja pažnju.

Na ovom mestu, međutim, valja osvetliti i ulogu poslodavaca tj. vlasnika lokala i restorana u kojima sviraju. U Beogradu, naime, ne postoji džez klub koji bi to doslovno bio tj. klub koji bi pet do sedam dana u nedelji u ponudi imao samo džez muziku i koji bi pored domaćim nudio priliku i inostranim izvođačima da nastupaju¹⁰. Ova okolnost stvorila je atmosferu koju u velikoj meri kreiraju zahtevi vlasnika mesta na kojima se svira džez¹¹. Kao glavni kriterijum za dobijanje posla, ispitanici navode njihovu isplativost za vlasnike ali i to da su u stalnom riziku da im se otkaže posao: „ako im kasa nije stalno prepuna”. Međutim, pored ovog lako objašnjivog uslova za sviranje džeza u javnom prostoru, ispitanici navode još jedan razlog za koji smatraju da je od značaja kada im se poverava posao, a koji podrazumeva to da je njihova cena na tržištu najniža u poređenju s izvođačima drugih muzičkih žanrova, te da se honorari kreću od tri do pet hiljada dinara za veče. Međutim, bez obzira na to što visinu honorara smatraju neadekvatnom, oni u njegovu visinu *ugrađuju* i ostale prednosti kojih su svesni. Niska cena javnih nastupa¹² u njihovoj mlađoj dobi bila je izvor frustracije zbog koje su mnogi frilenserski život zamenili tzv. državnim poslom i dalje ostajući u džezu i povremeno svirajući u klubu. Njihove penzije danas, ma koliko male, uz makar i najmanje honorare, bivaju prevedene u, za njih, čitav niz potvrda: od stvaralačke i kolegijalne vrednosti; preko često isticanog značaja kontinuiteta bilo profesionalnog, bilo umetničkog; zatim preko zadovoljenja važnog osećaja pripadanja profesionalnoj grupi džez muzičara; sve do osećaja poštovanja pa i ljubavi onih koji dolaze da ih slušaju. Ovakvu samoprocenu kvaliteta života moguće je, sledstveno, pojasniti i kroz navode Bare i Podgorelec:

Pojedinci imaju tendenciju da stare na načine koji su konzistentni s obrascima osjećaja i ponašanja iz ranijih razdoblja života. Žele zadržati postojeće obrasce unatoč izraženim promjenama u osobnom okruženju, bilo da je riječ o njihovim životima tijekom starenja ili da je riječ o društvenim promjenama. Ako je osoba vrlo aktivna društveno, mentalno ili fizički u svojim srednjim godinama, vrlo je vjerovatno da će takvu razinu aktivnosti zadržati,

10 Postojanje lokalnih mesta na kojima se određena muzika izvodi poput klubova, restorana, lokala, ali i organizovanih događaja kao što su koncerti i festivali predstavlja preduslov za postojanje razvijene muzičke scene. Na taj način se stvaraju preduslovi za razvoj lokalnog oblika džeza. Za primer uticaja jednog lokalnog festivala na gradski identitet vidi više u: Ristivojević 2014.

11 Nekada je to samo jedno veče kada se nedeljni program kombinuje sa drugim žanrovima.

12 Ili njihov nedovoljan broj.

pod uvjetom da joj to omogućava njezino zdravstveno stanje¹³, i u razdoblju mirovine. Dakle, obrasci ponašanja, odnosno razina aktivnosti predstavljaju elemente osobnog identiteta i jačaju osjećaj samopoštovanja pojedinca (Bara i Podgorelec 2015, 67)

Na samopoštovanje pojedinca, između apostrofiranih faktora, svakako utiče i društveno priznanje koje se, dalje, može očitovati na različite načine. Neki od ispitanika dobitnici su nagrada za životno delo koje su im dodelili pojedini džez festivali i organizacije. Drugi, često pominjani, vid društvenog priznanja džez muzičarima jesu nacionalne penzije za doprinos kulturi. Društveno priznanje, svakako, valja shvatiti kao izrazito značajno pri evaluaciji kvaliteta života kod ove kategorije starijih pripadnika društva budući da pored simboličke, može pružiti i važnu materijnu potporu. Međutim, pored pozitivnih aspekata u intervjuima se javljaju i drugačija mišljenja koja u prvi plan stavljaju negativne efekte kada je džez scena u pitanju:

Mnogi su se rano povukli a mogli su još da rade... Ušuškali su se u te penzije. Trebalo je ponekad da rade, ali: „nisam ja adekvatno plaćen”. U ovoj zemlji ništa nije adekvatno plaćeno. To su novac i umišljaj da ste neka zvezda. Ja mislim da zvezde ne postoje... Srećem tolike svetske zvezde i svi su normalni i prisni i skromni...

Na ovom mestu, stoga, valja dodati i ključni značaj uspostavljanja ravnoteže između željenog i mogućeg kao jednog od osnovnih preduslova za doživljaj zadovoljstva kvalitetom života u starosti. Prigriliti moguće i prihvatiti ograničenja čini se da je strategija delovanja s najboljim ishodom za one koji imaju potrebu da stvaraju i u poznijoj dobi, kao što je slučaj sa informantima koji su učestvovali u ovom istraživanju. O ovoj potrebi, ali i još jednoj za kvalitet života važnoj¹⁴, najbolje govori poslednji iskaz:

Najgori su oni švaleri koji dođu u šezdesete godine pa počnu da jure ženske. Izigravaju mangupe pa kažu *treće doba*. Koje, bre, treće doba? Ja sam vrlo realan... Normalno da ne mogu da sviram kao što sam svirao. Psihofizika ne radi kao što je radila, naravno... Jednostavno, organizam je takav... Ja prihvatam godine i sve će zavisiti od toga kako se osećam... Ako se dobro osećam, sviram i nema problema.

Završna razmatranja

Jedan od najvažnijih zaključaka istraživanja upućuje na to da džez ne isključuje svoje najstarije i najduže aktivne stvaraoce. Suprotno tome, i u uslovima koji su opšte nepovoljni za sviranje ove vrste muzike, a kojoj je javno

13 Čemu valja dodati i ukupni sociokulturni ambijent u kojem se odvija proces penzionisanja, budući da je snažno oblikovan njime, (Milosavljević 2011, 144) i da pruža osnov za ostajanje ispitanika u delatnom prostoru.

14 Onoj koja se ocenjuje kao izrazito važna za kvalitet života u starosti i koja bi mogla da se postavi pod krovni termin partnerskih odnosa više u: Milosavljević 2015.

izvođenje imanentno, postoji kanal koji i najstarijim delatnicima omogućava da zadovolje čitav niz potreba. Neke od njih, stavljaju starije džez muzičare u red sa drugim penzionerima kojima su pored penzijskog potrebna i dopunska primanja. Ono što ih, međutim, razlikuje jeste to da džez muzičari ovu potrebu mogu i da zadovolje. Javni nastupi, još je važnije, ne zadovoljavaju samo ovu najočigledniju funkciju. Potreba za kontinuitetom, takođe, biva zadovoljena. Kroz trajanje i uvažavanje, čije potvrde mogu imati različite izvore, stariji džez muzičari doživljavaju zadovoljstvo kvalitetom života koji neretko verbalizuju kao sreću i ispunjenje. Pomenuti kontinuitet, međutim, čini i važnu polugu adaptacije na period nakon formalnog penzionisanja. Ispitanici, iako suočeni sa izvesnim promenama, na opisani način, izbegavaju osećaj gubitka koji potencijalno nastupa izlaskom iz aktivne sfere rada. Sfera rada za njih je sada transformisana u *aktivnu* u meri u kojoj se čini da je za informante optimalna. Rad, tako, nije ostao u zauvek završenoj etapi života nego nastavlja da postoji i u poznim godinama u kojima je izvor: dostojanstva, nezavisnosti, kreativnog ispoljavanja, stvaralaštva i nužni uslov kojim kvalitet života biva definisan kao zadovoljavajuć, pa i dobar.

Kao krajnji zaključak, valja dodati i to da očuvanje ranijeg stila života, koji je u pređašnjim etapama bivao procenjivan i kao nestabilan pa i ugrožavajuć, dobija, zapravo, kompenzatornu vrednost u starosti džez muzičara. Ostajanje u domenu poznatog, koje podrazumeva uspešno savladavanje profesionalnih prepreka, rezultiralo je, dalje, i time da su njihova iskustva manje negativna nego što su pretpostavljali da će biti. Zbog svega rečenog, o starosti je, zato, moguće misliti i kao o oslobađajućoj, kada se može a ne mora, ali i kao o potencijalu u kojem je moguće upravljati vlastitim izborima s ciljem zadovoljenja čitavog niza različitih potreba.

Literatura:

- Bara, Mario i Sonja Podgorelec. 2015. Društvene teorije umirovljenja i produktivnog starenja. *Etnološka tribina* 38: 58–71.
- Brand, Gail, Sloboda, John, Ben Saul and Martin Hathaway. 2012. The reciprocal relationship between jazz musicians and audiences in live performances: A pilot qualitative study. *Psychology of Music* 40 (5): 643–651.
- Dobson, Melissa C. 2010. Insecurity, professional sociability, and alcohol: Young freelance musicians' perspectives on work and life in the music profession. *Psychology of Music* 39 (2): 240–260.
- Foxman Irina and Barbara J. Burgel. 2015. Musician Health and Safety. Preventing Playing-Related Musculoskeletal Disorders. *AAOHN Journal* 54 (7): 309–316.
- Gembris, Heiner, Andreas Heye and Andreas Seifert. 2018. Health problems of orchestral musicians from a life-span perspective: Results of a large-scale study. *Music & Science* 1: 1–20.
- Gourse, Leslie. 1995. *Madame Jazz*. Oxford: Oxford University Press.
- Hentof, Net. 2012. *Džezerski život*. Beograd: Utopija.

- Laz, Cheryl. 1998. Act Your Age. *Sociological Forum* 13 (1): 85–113.
- Milosavljević, Ljubica. 2011. Upravljanje vremenom i njegovo vrednovanje kod satrijih pripadnika društva. *Antropologija* 11 (1): 143–159.
- Milosavljević, Ljubica. 2014. *Antropologija starosti: penzije: konstruisanje starosti kao društvenog problema kroz penzije – od prvih penzionera do penzionih fondova*. Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Milosavljević, Ljubica. 2015. Ljubav u treće doba: partnerski odnosi korisnika domova za stara lica i strategije delovanja. *Etnološka tribina* 45 (38): 97–107.
- Mollenkopf Heidrun and Alan Walker. 2007. “Quality of Life in Old Age: Synthesis and future perspectives”. In *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives*, ed. Alex C. Michalos, 235–248. Dordrecht: Springer.
- Ristivojević, Marija. 2014. Muzika i lokalni identitet. Festival kulture mladih Srbije kao identitetsko obeležje Knjaževca. *Antropologija* 14 (3): 45–53.
- Smeeding, T. M. 1990. “Economic Status of the Elderly”. In *Handbook of Aging and the Social Sciences*, ed. R. H. Binstock and L. K. George, San Diego: Academic Press.
- Swidler, Ann. 1986. *Culture in Action: Symbols and Strategies*. *American Sociological Review* 51 (2): 273–286.
- Walker, Alan and Heidrun Mollenkopf. 2007. „International and Multi-Disciplinary Perspectives on Quality of Life in Old Age: Conceptual Issues”. In *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives*, ed. Alex C. Michalos, 3–13. Dordrecht: Springer.
- Wehr, Erin L. 2015. Understanding the experiences of women in jazz: A suggested model. *International Journal of Music Education* 1–6.
- Weidekamp-Maicher, Manuela and Gerhard Naegele. 2007. “Economic Resources and Subjective Well-Being in Old Age”. In *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives*, ed. Alex C. Michalos, 65–84. Dordrecht: Springer.

Primljeno: 12.10.2018

Odobreno: 30.10.2018.

Ljubica Milosavljević
Department of Ethnology and Anthropology and
Institute for Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Jazz musicians' emotional attitude towards their profession and creativity in old age

Abstract: One of the goals of the fieldwork research into the strategies of acting of jazz musicians conducted in the form of in-depth interviews in Belgrade since 2012 is to examine the ways in which they emotionally experience their own profession and creativity in old age. The number of currently active jazz performers in Belgrade ranges from fifty to one hundred, about a dozen of whom are in retiree status. It is the narratives of the latter that have been used to gain insight into the attitude of the older generation of jazzers towards the limitations imposed on them by *old age*, when the latter is understood as a social construct. What is characteristic of this professional group, however, is that the social restrictions habitually faced by persons who have formally withdrawn from active working life do not apply to them in most cases. On the contrary, the interlocutors emphasize the feelings of happiness and pleasure derived from the fact that they are “allowed” to work and be creative in their old age. What adds to those feelings is the chronically unstable socioeconomic situation on the Serbian jazz scene as well as the awareness that the distinctive nature of their profession puts them in the privileged position of being able not only to supplement their retirement income but also to express their creativity and preserve their social relationships. Resulting from all these circumstances is preserved *quality of life*, which is at especial risk of deterioration in old age.

Keywords: jazz musicians, happiness, pleasure, old age, quality of life